ЕЛЕНА ДМИТРЕНКО

ФОЛЬКЛОРНЫЙ ОБРАЗ ДОМОВОГО В СКАЗКЕ В.Ф.ОДОЕВСКОГО «ИГОША»

Статья посвящена анализу фольклорного образа домового в сказке В.Ф.Одоевского «Игоша». Автор отмечает тот факт, что распространенность сюжета о домовом Игоше слабо отражена в русской литературной сказке. В.Ф.Одоевский, используя мотив общения человека с домашним духом, впервые в русской литературе обращается к малоизвестному в славянской мифологии сюжету.

Ключевые слова: сказка, мотив, образ, романтизм, фольклор.

OLENA DMYTRENKO

THE FOLK IMAGE OF THE BROWNIE IN THE FAIRYTALE «IGOSHA» BY V.F.ODOEVSKYJ.

The article is devoted to the analyses of folklore image of a brownie described in V.Odoevskiy's fairytale «Igosha». The author states that such motives are not spread in Russian fiction. V.Odoevskiy is the first one to use the motive of communication of a human with the domestic spiriting Russian literature.

Key words: fairytale, motive, image, romantism, folklore.

Одержано 9.06.2010 р., рекомендовано до друку 30.08.2010 р.

УДК 821.161.2–31.09

ЮЛІЯ ВОЛОЩУК
(Полтава)

РОМАННА ТРИЛОГІЯ ВОЛОДИМИРА ГЖИЦЬКОГО «У СВІТ ШИРОКИЙ», «ВЕЛИКІ НАДІЇ», «НІЧ І ДЕНЬ»: СИНТЕЗ ХУДОЖНОСТІ Й ДОКУМЕНТАЛЬНОСТІ

Ключові слова: *література non-fiction, документалістика, автобіографічний роман, художній домисел, головний герой, роман-трилогія.*

Романи Володимира Зеноновича Гжицького (1885-1973) «У світ широкий» (1960), «Великі надії», «Ніч і день» (1963) представляють великий шар автобіографічної прози 60-70-х років XX ст. Дослідження цієї трилогії є актуальним у контексті зацікавлення сучасної науки про мистецтво слова по-

няттям non-fiction. Цей термін ще не має точного відповідника та дефініції в українському літературознавчому просторі. Найближчим поняттям є «документальна література». Критерії визначення певного твору як жанру non-fiction теж остаточно не узгоджені. Наприклад, С.Чупринін упевнений, що обов'язковою його ознакою є відсутність персонажа, саме це «позбавляє літературу вигадки, яка робить її художньою» [13]. О.Абрамов відносить до non-fiction «есей, документальні повісті, філософсько-естетичні трактати, мемуари» [2], Т.Черкашина – «автобіографічну прозу, художню біографію, літературний портрет, мемуари, щоденники, листи, нотатки, некрологи» [12, с.402]. Аналіз окремих авто- та художньо-біографічних, художньо-документальних творів може сприяти уточненню дефініції та жанрової системи літератури non-fiction.

Автобіографізм особливо розвинувся в українській літературі 60-70-х років XX ст. Л.Новиченко виокремив у цей період такі цикли автобіографічних романів: 1) написані «у формі прямих мемуарів» («Моя Минківка» (1962) В.Минка, «Роман пам'яті» (1970) Т.Масенка); 2) створені «з уведенням цілком очевидного художнього романічного елемента» («Гуси-лебеді летять» (1964) і «Щедрий вечір» (1967) М.Стельмаха; 3) «власне історичні романи», у яких художній життєпис історичної постаті подається на суспільному, державному тлі («Святослав» (1959) і «Володимир» (1962) С.Скляренка; 4) «твори історико-біографічного жанру» («Поетова молодість» (1960) Л.Смілянського) [11, с.86-87]. Трилогію «У світ широкий», «Великі надії», «Ніч і день» Л.Новиченко відносив до групи творів з «цілком очевидним художнім романічним елементом» [11, с.87], І.Дорошенко називав автобіографічною, ближчою до мемуарів, ніж до художнього твору [7, с.86]. Наша мета – з'ясувати жанрову специфіку трилогії як оригінального поєднання художнього, документального, автобіографічного первнів. Завдання дослідження – проаналізувати долю й характер героя трилогії М.Гаєвського крізь призму біографії автора, історію епохи, а також дослідити міру і функцію фактографічного матеріалу в трилогії; виявити ознаки автобіографічності й документальності досліджуваних романів та особливості їх поєднання з художнім домислом. Об'єктом дослідження є романна трилогія В.Гжицького «У світ широкий», «Великі надії», «Ніч і день»; «Спогади про минуле», «Спогади про Остапа Вишню»; життєвий та творчий шлях автора. Предмет дослідження – автобіографічні, документальні та художні особливості трилогії. Методи дослідження – типологічний, порівняльно-історичний, історико-культурний, структурний, біографічний, дескриптивний.

Романи «У світ широкий», «Великі надії», «Ніч і день» є своєрідним синтезом автобіографічного, документального та художнього матеріалу. Радянська цензура різко негативно сприймала автобіографічність героя романів: «…художнє життя має оцей єдиний герой, а все інше знаходить у творі місце остільки, оскільки залишає певний слід у його біографії» [7, с.86]. Характер героя трилогії Миколи Гаєвського, на наш погляд, є художньо виправданим, назвімо його «споглядальним», «рефлексивним», адже юнак багато роздумує над психологією й правильністю своїх учинків, метою життя, політичною ситуацією в країні. Ці роздуми віддзеркалюють не лише особистість автора, а й долю «втраченого» покоління, яке пройшло складний шлях від 20-30-х років (буремна юність, становлення громадянина, особистості, жа-

хіття сталінської епохи) до 60-х років ХХ ст. (зріле усвідомлення пережитого): «Війна <…> кинула у безодню, де я знаходив тільки злидні, де я в свої двадцять літ бачив штабелі замерзлих трупів, витрушував над вогнищем маси вошей, де я бачив людську кров у такій кількості, яку дай Бог нікому не бачити. Я бачив голод, виснажені тільця дітей <…> я не знаю, що буде завтра» [3, с.392]. За нашими спостереженнями, між автором та його героєм М.Гаєвським є дуже багато схожого: **1) співзвучність прізвищ**: Гжицький – Гаєвський; **2) подібність походження**: і автор, і його герой є вихідцями з Галичини, народжені в учительській сім'ї; **3) відвідування шкільного політичного гуртка**: «…ще в гімназії я належав до так званого підпільного гуртка, що вивчав, а власне, мав вивчати економічно-політичні науки, але все це більше було подібне до забави, аніж до серйозних занять» [5, с.3] – ці слова є майже дослівною авторемінісценцією з роману «У світ широкий»: «Микола в гімназії належав до таємного гуртка <…> цей гурток ставив собі за мету підвищувати політичну освіту своїх членів <…> Частина гуртківців виносила велику користь з приналежності до гуртка, більшість же трималась його тільки заради самої романтики підпілля, заради таємничості усієї справи» [3, с.15-16]; **4) участь в українській галицькій армії в роки Першої світової війни**, яку не могли пробачити політики та літературні критики ні авторові, ні герою; **5) молоді роки в Харкові, важкі побутові умови**: робота на млині, в Наркомпроді тощо; **6) письменницький хист, членство в літературній організації «Плуг»**: «Якось в понеділок я зважився виступити перед плужанською аудиторією зі своєю поемою «Трембітині тони». <…> Самому читати було страшно <…> Враження від твору, а може, від художнього читання молодої артистки (Олі Крайник – Ю.В.) було велике. Зал аплодував, і коли оплески припинились, встав С.В.Пилипенко і запропонував авторові поеми підійти по закінченні вечора до президії. <…> довідавшись, що я маю крім віршів, ще й прозові речі, запропонував мені вступити до «Плуга» [5, с.9]; входження Гаєвського в літературу ґрунтується саме на цьому автобіографічному факті, проте не без художньої вигадки: «У Харкові, на площі Рози Люксембург <…> був <…> Селянський будинок. У клубі цього будинку щопонеділка відбувались літературні вечори <…> Завідував клубом Пилип Сергієнко <…> Микола читав свої вірші, не в приклад іншим поетам, добре, з почуттям, художньо. <…> Йому зааплодували <…> Під кінець вечора від голови зборів одержав записку. Той пропонував дати щось до альманаху» [3, с.425]; **7) любов до природи, зокрема особливе ставлення до лісу та лісівництва, прищеплені дідом, навчання в сільськогосподарському інституті**: «Я здав вступний іспит в інститут сільського господарства і лісівництва, на лісовий факультет <…> дуже любив і люблю ліс і думав присвятити себе лісівництву» [5, с.6]; Микола теж «…був прийнятий на лісовий факультет сільськогосподарського інституту. <…> Ліс він дуже любив <…> хотілось продовжити традиції, які панували в його родині, адже і дід, і дядьки були лісоводами» [3, с.409]; **8) складна любовна історія**: «Моя дівчина вийшла заміж, бо я не міг женитися, не маючи постійних засобів для існування та й закінченої освіти. Тоді ще в мене не вигасли галицькі традиції і погляди на одруження», – пише автор у «Спогадах про минуле» [5, с.6]. Подібно склалася й доля М.Гаєвського: «Я не можу брати на себе обов'язків, не будучи певним, що з ними справлюсь. Я не маю ані постійної праці, з якої міг би

забезпечити родину, ані завершеної освіти» [3, с.392]; **9) заслання в табори, умови життя на Півночі**: «Я почав працювати на т. зв. «різних» роботах. Пиляв дрова на кухню, заготовляв їх недалеко від неї… Після роботи я біг у гуртожиток до Павла Михайловича і там просиджував до пізнього вечора» [6, с.5] – «Вранці йшов на роботу <…> По обіді йшов до свого друга Голубенка, з ним до вечора швидко минав час» [4, с.42]. Уважаємо, що автобіографічність головного героя була зумовлена щонайменше двома причинами: по-перше, своєрідним маскуванням письменника від політичної цензури, приховуванням власного «Я» шляхом відчуження своїх думок та біографії; по-друге, спробою виправдатися перед собою, сучасниками, нащадками, очистити власну совість від тягаря страшного минулого, оцінити своє життя ніби збоку. Утім, незважаючи на велику схожість автора та героя, ми не можемо назвати романи про Миколу Гаєвського автобіографією в чистому вигляді, тобто «літературним жанром, головним героєм якого є сам автор» [8, с.10]. В автобіографії автор, наратор та головний герой є ідентичними [12, с.403], а В.Гжицький веде розповідь про історію власної особистості від третьої особи, героєм є Микола Гаєвський, який увібрав більшу частину авторського «Я». На нашу думку, трилогії більше пасує термін «autobiographical novel» (автобіографічний роман) – «оповідь, максимально близька до життя автора, проте побудована за законами автобіографічного пакту» [1].

Як підкреслено вище, трилогія містить ще й ознаки документального роману, адже в її основу покладено «документальні матеріали, подані повністю або частково чи відтворені у вигляді вільного викладу» [10, с.85], описані реальні події та їх учасники. Це ж зазначає Р.Лубківський: «Дві перші частини трилогії – це правдивий і суворий документ про долю покоління, вихованого Франком, котре проливало кров на Маківці й під Крутами, творило безсмертний апофеоз Січового стрілецтва і лицарства Української Галицької Армії» [9, с.3]. У романі В.Гжицького «У світ широкий» показане відчуття молодого українця, який опинився по німецький бік фронту. Інші документальні свідчення перших двох частин трилогії – це тодішній стиль навчання, державний та суспільно-політичний устрій Галичини, суспільне та літературне життя Харкова 20-30-х років, гнітюча атмосфера доносів. Роман «Ніч і день» «першим в українській літературі <…> відчинив двері в гепеушницьке і гулагівське задзеркалля» [9, с.3], – свідчить Р.Лубківський. У цьому сенсі твір В.Гжицького нагадує «Сад Гетсиманський» І.Багряного. Проте В.Гжицький описує не тюремні, а табірні жахіття. Реалістичність оповіді при цьому наближає твір до табірної прози, ще одного феномену non-fiktion: «…слідчий просив, щоб він, Микола, сам обмовив себе, бо хотів чимскоріш закінчити слідство» [4, с.51]; «…війну відчували на власному шлунку: основний харч, хліб, став непридатним для їжі. <…> Восени завезли в табір баржу квасолі, і от майже цілий рік табірникам довелося їсти баланду з квасолі <…> добре жилось у таборі у всі часи блатним або вуркам. Ці люди не витрачали енергії, бо нічого не робили [4, с.187].

Важливим компонентом трилогії є літературні портрети, майже повністю ідентичні з прототипами: **1) образ Остапа Вишні** показаний правдиво, тільки звуть його Павлом Голубенком: «У мойому (правопис авторський – Ю.В.) романі «Ніч і День» є правдива біографія Остапа Вишні тих часів. Тут мені не хочеться повторюватись. Скажу тільки те, про що забув сказати в

романі» [6, с.10], – ці слова доводять, що сам автор розцінював свій роман як документальний, як додатковий плацдарм для розповіді про товаришів по перу. Наприклад, слова Вишні, сказані Гжицькому на прощання, є дуже схожими в спогадах та романі: «Ви вернете ще на Україну, ви молодші від мене і сильніші фізично. Вклоніться нашій сонячній Вітчизні, вклоніться до самої землі, передайте їй мою синівську любов. Кланяйтесь моїй добрій дружині, моїй Варі, передайте привіт товаришам, з якими доведеться зустрітись: я вже не дочекаю такого щастя». Мені він бажав здоров'я, сил і повернення до Вітчизни» [6, с.13-14] – «Не заспокоюй мене, Миколо, ти сам не віриш у те, що говориш <…> Як повернешся, скажи її добрим людям, що я ні в чому не винний, і скажи ще, що любив Україну, як рідну матір, а людей добрих, як рідних братів <…> Знайдеш Варю (дружину – Ю.В.) – проси вибачення, що стільки вимучилась через мене, і в сина мого проси, хай пробачить…» [4, с.156-157]; у романі показана й подальша доля Остапа Вишні: «В тридцять восьмому році повезли його з Кирти на розстріл. Врятувало бездоріжжя республіки Комі. Поки везли, пішла шуга по ріці, поки ріка замерзла та утворилася на ній санна дорога, хтось переглянув його справу і розстріл відмінили» [4, с.249]; **2) Григорій Майфет** (у романі – просто Григорій Йосипович) отримує таку характеристику: «…економіст енергопоїзда, колишній професор Полтавського пединституту Григорій Йосипович. Високий, худорлявий, з веселими карими очима [4, с.170]; «…у Григорія Йосиповича можна було позичити навіть книжку. Бібліотеки в ті часи в таборі не було, але він, якимись йому одному відомими способами, діставав книги і тримав їх як найбільшу цінність на дні порожнього табірного сундучка» [4, с.171]; **3) Юрій Яновський** згадується як «автор повісті «Будівник корабля» [4, с.19]. Його «двійник» говорить Гжицькому такі невигадані слова про арешти 1930-х років: «Було б велике щастя, коли б брали за діло….» [4, с.20]; 4) емоційне маркування образів **В.Леніна, Й.Сталіна** відповідає дійсному ставленню В.Гжицького до вождів СРСР: «Великі ідеї Леніна, за них варто і потерпіти, щоб дітям легше жилося, ніж батькам» [4, с.175] – «Скільки ця людина (Сталін – Ю.В.) осиротила самих дітей, не кажучи вже про вдів і старих батьків. І не кається. То давав по десять, а тепер по двадцять п'ять лупить» [4, с.174].

Отже, поетика романів В.Гжицького «У світ широкий», «Великі надії», «Ніч і день» черпає свою неповторність у літературі non-fiction та белетристиці. Художність трилогії забезпечено філософським переосмисленням, естетичним відображенням дійсності, психологізмом оповіді, наявністю вигадки та домислу, майстерним мовним оформленням епічного задуму, хронотопними та характерологічними поетикальними властивостями роману. Трилогія не відповідає повністю критеріям автобіографії як жанру non-fiction, виокремленим Т.Черкашиною [12, с.405] (наприклад, таким, як ідентичність автора, наратора та головного персонажа, комунікативне спрямування оповіді), хоча запозичує від «літератури факту» такі основні ознаки: відтворення власного життя на основі реальних фактів, високохудожність оповіді, дослідження свого психологічного стану протягом різних етапів розвитку особистості, суб'єктивність, домінування одного головного героя. Разом з тим трилогія містить елементи літературного портрета, табірної прози, мемуарів, уривки авторського щоденника, тож ще однією її особливістю є доку-

ментальність. Важливу роль у поєднанні різнопланового документального та автобіографічного матеріалу в цілісний художній світ трилогії відіграє образ Миколи Гаєвського, який пов'язує всі романи в єдиний літературний триптих, утілює індивідуальні авторські риси та є художнім узагальненням характеру сучасника. Відтак, можемо визначити твори «У світ широкий», «Великі надії», «Ніч і день» як автобіографічно-документальну соціально-психологічну реалістичну романну трилогію.

Насамкінець зазначимо, що нами вперше з позицій сучасної генології роману зроблено спробу проаналізувати жанрові особливості трилогії В.Гжицького. Результати дослідження можуть бути матеріалом для теоретичного узагальнення щодо модифікації жанру синтетичного роману, що синтезує елементи художньої літератури та «літератури факту». Матеріали статті можна використовувати при читанні нормативних та спеціальних курсів з історії української літератури ХХ ст. Подальше дослідження романів В.Гжицького надзвичайно перспективне, адже його твори є ключем до розуміння складної тоталітарної епохи в цілому, художнім відображенням національної української історії, трагічної долі народних героїв та багатьох письменників і літературних критиків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Autofiction: визначення поняття [Електронний ресурс] // Вікіпедія [англ. мова]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Autobiographical_novel.

2. *Абрамов А.* О литературе non-fiction [Электронный ресурс] / А. Абрамов // Знамя. – 2003. – №1. – Режим доступу до журн. : http://www.proza.ru/2010/04/15/396

3. *Гжицький В.* Твори : в 2 т. / В. Гжицький. – К. : Дніпро, 1974. – Т. 2 : Великі надії : [дилогія]. – 655 с.

4. *Гжицький В.* Ніч і день : роман / В. Гжицький ; [авт. вст. ст. Р. М. Лубківський]. – Львів : Каменяр, 1989. – 306 с.

5. *Гжицький В.* Спогади про минуле : [машинопис із правками автора] / В. Гжицький // Ф. № 19. – Оп. № 1. – Інв. № 24/2. – Спр. № 155. – 1969. – 66 с.

6. *Гжицький В.* Спогади про Остапа Вишню [рукопис] / В. Гжицький // Ф. № 19. – Оп. № 1. – Інв. № 24/2. – Спр. № 154. – 24.11. 1964 р. – 14 с.

7. *Дорошенко І.* Над прозою Володимира Гжицького / І. Дорошенко // Нового прагнучи слова. Літ.-критич. статті / І. Дорошенко.– К., 1974. – С. 79 – 95.

8. Літературознавчий словник-довідник / [ред. Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін.]. – К. : Академія, 2006. – 752 с.

9. *Лубківський Р.* Осінь, котра ще його пам'ятає: Минуло сто років від дня народження Володимира Гжицького / Р. Лубківський // Літературна Україна. – 1995. – 23 лют. – С. 3.

10. *Морозова Е. Ф.* Документальна література / Е. Ф. Морозова // Українська літературна енциклопедія : в 5 т. / [ред. І. О. Дзеверін та ін.]. – К., 1990. – Т. 2 : Д – К. – С. 85.

11. *Новиченко Л. М.* Український радянський роман (стислий нарис історії жанру) / Л. М. Новиченко. – К. : Наук. думка, 1976. – 184 с.

12. *Черкашина Т.* Автобіографічна проза: сучасні тенденції розвитку / Т. Черкашина // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / [ред. Г. Ф. Семенюк, А. В. Козлов та ін.]. – К., 2008. – Вип. 31. – Ч. І. – С. 401 – 408.

13. *Чупринин С. И.* Non fiktion-литература [Электронный ресурс] / С. И. Чупринин // Журнальный зал в «Русском журнале», 2001. – Режим доступу : http://magazines.russ.ru/znamia/red/chupr/book/new/Nonfiction143.html.

ЮЛИЯ ВОЛОЩУК

ТРИЛОГИЯ ВЛАДИМИРА ГЖИЦКОГО «В СВЕТ ШИРОКИЙ», «БОЛЬШИЕ НАДЕЖДЫ», «НОЧЬ И ДЕНЬ»: СИНТЕЗ ХУДОЖЕСТВЕННОСТИ И ДОКУМЕНТАЛЬНОСТИ

В статье впервые научно обосновывается жанр романной трилогии В.Гжицкого «В мир широкий», «Большие надежды», «Ночь и день» с точки зрения единства в ней художественного, автобиографического и документального начал.

Ключевые слова: литература non-fiction, документалистика, автобиографический роман, художественный домысел, главный герой, роман-трилогия.

JULIA VOLOSHCHUK

THREE-PART-NOVEL OF VLADIMIR GZHITSKIY «TO THE GREAT WORLD», «GREAT EXPECTATIONS», «NIGHT AND DAY»: FICTION AND NON-FICTION

In this article are scientifically determined the genre of the three-part-novel V.Gzhitskiy «To the Great World», «Great Expectations», «Night and Day» from the points of view based on the fictional, autobiographical and documentary for the first time.

Key words: non-fiction, documentary prose, autobiographical novel, fictional idea, protagonist, three-part-novel.

Одержано 29.06.2010 р., рекомендовано до друку 30.08.2010 р.

УДК 821.161.2–34.09

ЕВА НАЗАРУК
(Люблін, Польща)

ПИТАННЯ ЗВ'ЯЗКУ ЛЮДИНИ З ПРИРОДОЮ В «МИСЛИВСЬКИХ УСМІШКАХ» ОСТАПА ВИШНІ (ВИБРАНІ АСПЕКТИ)

Ключові слова: *людина, природа, філософія життя, народження, смерть.*

Зв'язок людини з природою займає важливе місце у творчості видатного українського гумориста Остапа Вишні (1889-1956). Він народився в селі та змалку навчився пізнавати таємниці природи, любити тварин, птахів та рослини. Красу української природи оспівував у своїх усмішках. Варто тут додати, що усмішка, тобто різновид гуморески, який полягає в поєднанні жартівливих сценок, фейлетонних компонентів з елементами дотепності [7,